

METODOLOŠKI ASPEKTI SOCIOLOŠKOG EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA DRUŠTVENIH FENOMENA (II, dio)¹

ANČI LEBURIC
Filozofski fakultet u Zadru

UDK/UDC: 342.7:32
Izvorni znanstveni rad

Primljeno / Received
1993-12-20

"Sociološka imaginacija ima svoju šansu da odigra važnu ulogu u kvalitativnom opredjeljenju života ljudi u ovo doba u kome svi mi živimo."

(Wright Mills)

C - NAČINI ODREĐIVANJA OSNOVNOG SKUPA I JEDINICA PROMATRANJA

3.1. IZBOR METODA UZORKOVANJA

U području socioloških istraživanja uobičajeno se definiraju kao predmeti - društvene grupe ili institucije i sl., ali njih nije moguće u cijelosti ispitivati postojećim (standardnim) istraživačkim metodama i tehnikama. Stoga se najčešće ispituje određen "uzorak" konkretne populacije, koji predstavlja njen presjek ili dio "potpunog popisa" određene populacije. Uzorak je po opsegu manji, ali kvalitativno i kvantitativno reprezentativan.

Drugi uvjet definiranja uzorka svodi se na kriterij adekvatnosti, kojom se garantira zastupljenost svih relevantnih i specifičnih (pa i stabilnih) obilježja populacije čiji se segment ispituje. U istraživačkoj praksi nerijetko izbijaju brojni problemi. Naime, često je nemoguće doći do realnih "potpunih popisa" koji bi garantirali stvarno stanje na terenu. Stoga je ova faza istraživačkog rada sociologa pokatkad vezana uz mnoge nepredvidive situacije.²

¹ Ovo je drugi dio rada (pod naslovom "Metodološki aspekti sociološkog empirijskog istraživanja društvenih fenomena"), objavljenog u *Radovima Filozofskog fakulteta u Zadru*, 32 (9), 1992/93, str.37-50.

² Vidi o teorijama uzorka, njihovoj suštini, prednostima i problemima koji se mogu javiti, u: B l a l o c k M.H., B l a l o c k B.A., *Methodology in Social Research*, International Student

Primaran korak u metodi uzorkovanja odnosi se na određenje vrste ili tipa uzorka.³ Nesumljivo je najznačajniji izbor promatranih obilježja određenog dijela populacije, budući da o njemu ovisi vrsta (tip) uzorka koji ćemo projektirati. Takvih obilježja može biti više, no u sociološkim istraživanjima ona se uobičajeno svode na tzv. osobne varijable ispitanika, kao što su spol, dob, zanimanje i dr. Uzorak se, pak, projektira s osnovnim ciljem dobijanja nekakvog opisa ili skupine ocjena pojedinih obilježja čitave populacije. U postupku njegova odabira, opredjeljujemo se za "osnovni skup", koji predstavlja "klasu svih predmeta koju obuhvaćamo određenim obilježjima koje želimo ispitati".⁴

Poteškoće koje se mogu javiti, različitog su porijekla. Ovisi o istraživačkim ciljevima, te njihovoj kompleksnosti i zahtjevnosti, no događa se ponekad da nam se u procesu projektiranja uzorka jedan osnovni skup iskaže i kao stratum ili podskup nekog šireg skupa. Stoga treba pažljivo birati obilježja populacije, te ih realno specificirati kako se ne bi međusobno preklapala.

D - METODE PRIKUPLJANJA EMPIRIJSKIH PODATAKA

Većina sociologa smatra da se društvene znanosti međusobno značajnije ne razlikuju po predmetima istraživanja, već da se sve očitije razlike pojavljuju na metodološkoj razini, odnosno u metodama istraživanja. Zato je uvriježeno razlikovati "sociološke metode" od npr. psihologijskih, etnologijskih, ekonomskih i drugih metoda. Pod terminom "metoda" prodrzumijevamo, pored logičkih kriterija i pravila, također i tehnička sredstva kojima se koristimo da bismo takva pravila provodili. Sociološka metoda, pak, nastoji utvrditi čitav splet uvjeta koji determiniraju pojavu koja se istražuje. Osim društvene uvjetovanosti, sociolog ispituje posljedice koje ti fenomeni stvaraju u društvu. Istovremeno, svaka kompleksnija znanstvena metoda trebala bi inicirati i primijeniti procese objašnjavanja, kako bi se udovoljilo temeljnom metodološkom zahtjevu sociologije kao znanosti.⁵

Edition, London-Ljubljana, McGraw Hill-Mladinska knjiga, 1971, pogl. 8, str.278-328; zatim u: Granaia G., Tehnike sociološkog istraživanja, *Sociologija* (red. G.Gurvitch), I, Zagreb, Naprijed, 1966, str. 162-164.

³ U sociološkoj literaturi mogu se naći različite tipologije uzoraka prema vrstama, kao npr. u: Supek R., *Ispitivanje javnog mnijenja*, Zagreb, SN Liber, 1981, str. 209-215; zatim u Moser C.A., *Metodi anketiranja u istraživanju društvenih pojava*, Beograd, Kultura, 1962, str. 97-149; te u Blalock M.H., *Social Statistics*, International Student Edition, London-Ljubljana, McGraw Hill-Mladinska knjiga, 1960, str. 392-412.

⁴ Supek R., *op. cit.*, str. 201. Autor ovdje razlikuje dvije vrste osnovnih skupova: beskonačne i konačne.

⁵ Konzistentno klasificiranje socioloških metoda nije moguće obaviti bez teškoća. Neke od podjela vidi u Fiamengo A., predgovor djela Moser C.A., *op.cit.*, str. 10/11.

Poprilična zbrka u literaturi vlada oko distingviranja pojmova "metoda" i "tehnika". Prihvatljivim smatramo određenja G.Granaia (*op.cit.*, str. 151).

Povijesni razvoj socioloških metoda bio je dugo znatno usporen. Između ostalog i zato što su se metode samostalnog prikupljanja znanstvenih podataka u sociologiji, sporije razvijale nego u drugim znanostima. Doduše, ne postoji, niti će vjerojatno postojati neko metodološko savršenstvo *per se*. Ipak, neovisno o onome što se zbiva sa sociologijom i u sociologiji, istraživačima društvenih fenomena nije nimalo lako. Znanstveno (i teorijski) utemeljivati vlastita polazišta, uz paralelnu rigoroznost u izboru i primjeni istraživačkih tehnika i metoda, zahtijeva golemu energiju, znanje i sposobnosti. Uz sve to, neprestano iskrsavaju u istraživačevu radu brojne proturječnosti i neočekivanosti, koje ometaju, ali i upozoravaju da naš metodološki izbor nikada nije u potpunosti idealan, savršen, maksimalno primjeren, pouzdan i validan. Ako tome dodamo često i neprimjerene društvene uvjete, te nemogućnost uvida u (pokatkad) najosnovnije podatke, onda entuzijazam i najupornijih pojedinaca može blijedjeti.

Na žalost, još uvijek u našoj sociologiji istraživačke metode i tehnike nisu postale stalni predmet metodološke "brige", u smislu raspravljanja o njima, vođenja stručnih i znanstvenih plemika i sl. Ne smatramo da bi intenziviranje takvih rasprava nužno vodilo sociologiju u neku "tehnicičku" fazu razvoja njene metodologije, budući da slična raspravljanja mogu i te kako doprinijeti usavršavanju naše istraživačke prakse. Uostalom, nije isključena mogućnost da do takvih metodoloških rasprava dođe u situaciji kada se u konkretnom radu manifestira svojevrsan nered i konfuzija u pojedinim značajnim pitanjima.

Postoji čitav niz različitih metoda za prikupljanje empirijskih podataka u sociologiji. No većina se koristi veoma rijetko. Tako se sociolozi najrjeđe opredjeljuju za eksperiment kao istraživačku metodu. Osim u tzv. eksperimentalnim istraživanjima, primjenjivan je i u tzv. akcijskim istraživanjima. Također, sociometrijska metoda i metoda promatranja (opservacije) rijetko se koriste. Relativno slabo zastupljena (kao samostalna) jest i metoda analize sadržaja. Doduše, razvojem komunikologije kao znanosti ona je našla svoje područje primjene, što nije slučaj i sa sociološkim tretiranjem njenih metodoloških posebnosti.

Od istraživačkih tehnika, u sociologiji se češće koriste skaliranje, mjerenje i testiranje (testovi).⁶

S obzirom na aktualne trendove, prisutne u suvremenoj sociologiji, moguće je govoriti o razvoju i primjeni tzv. kvantitativnih metoda u sociologiji.⁷

Nesumnjivo najčešće upotrebljavane metode u sociološkim istraživanjima jesu intervju i anketa.⁸ Dakle, anketa kao najrazvijenija metoda u našoj

⁶ Navedene tehnike neki autori (vidi V u j e v i ć M., *Uvodjenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*, Zagreb, Informator, 1983, str. 92-94) definiraju kao istraživačke metode, premda se one češće koriste kao mjerni instrumenti npr. u anketi ili intervjuu, a rijetko kao samostalne metode za prikupljanje empirijskih podataka.

⁷ To su npr. metode razvrstavanja u skupine, korespondencijska analiza, log-linearni modeli, metode za relacijsku analizu, i dr. Vidi: F e r l i g o j A., *Nove smeri razvoja kvantitativne metodologije u sociologiji*, u BMS 87, *Metodološki zvezki* št. 1, Ljubljana, 1987, str.77-83.

⁸ Na različite načine se definira uloga intervjuu u sociološkom istraživanju. Tako npr. M.Vujević smatra intervju vrstom usmene ankete (*op. cit.*; str. 120-122.) dok drugi autori ističu njegov

sociologiji predstavlja najvažniji izvor iskustvenih obavještenja. Prisutna pojava "anketomanije" svakako će značajno utjecati na posljedice njezina budućeg metodološkog razvoja. jer, prošla su vremena za koja je P. Lazarsfield ustvrdio kako je anketa bitno doprinijela općoj sociologiji, naročito u pojmovnom smislu.⁹ Osim toga, prevladavaju uglavnom one vrste anketa koje bismo mogli imenovati kao opisne ili deskriptivne, dok su u mnogo manjoj mjeri zastupljene determinističke ili eksperimentalne ankete. Prema tome, istraživači pretežno obavljaju uvide u neke odnose unutar određene situacije ili, pak, opisuju pojedine strukturalne elemente pojave koju ispituju. Stoga autori u načelu pribjegavaju točnim mjerenjima jedne ili više zavisnih varijabli koje su "smještene" u definiranoj populaciji ili njenu uzorku. Tako se npr. mahom utvrđuju znanja ispitanika o određenim fenomenima, propituju se njihova mišljenja, stavovi i sl. Onih, objašnjavajućih anketa, neznatan je broj. One naime, zahtijevaju primjenu strožih, kauzalnih i matematičkih analiza, a cilj im je testiranje hipoteza, odnosno dokazivanje uzročnih odnosa među faktorima koji djeluju u ispitivanoj društvenoj situaciji.

U ilustriranom kontekstu najčešće se koriste unificirani načini anketiranja. To su uglavnom individualna ili grupna ispitivanja pomoću (pismenog) upitnika, dok su rjeđa poštanska ili telefonska anketiranja. Doduše, ovo posljednje nešto se učestalije javlja u novije doba (početkom 90-ih god.), u kojem dolazi do "poplave" svakojakih novinskih "istraživanja", posebno u području ispitivanja javnoj mnijenja.

Nije rijetkost ni ona najpoželjnija varijanta - da se u sociološkom istraživanju upotrijebe više od jedne ili dvije metode, uz uspješno kombiniranje njihovih metodoloških specifičnosti. Zapravo, moguće su kombinacije: primjena ankete u formi tzv. grupnog intervjua, ili primjena metode opservacije u formi intervjua i sl. Dakle, evidentna je popularnost anketnih i intervjuerskih metoda među sociolozima. Vjerojatno je jedan od razloga dugo, već tradicionalno korištenje isključivo deskriptivnih i eksplorativnih studija-pristupa. Stoga, kao da se psiholozima prepuštaju ispitivanja latentnih struktura koje bitno utječu na trajne dispozicije individualnog i grupnog ponašanja. S tim u vezi relativno slabo je zastupljena i primjena tehnika skaliranja u sociološkim istraživanjima. Zapravo, u empirijskom korpusu socioloških istraživanja kod nas, u posljednjih nekoliko desetljeća nije bio prisutan metodološki pluralizam, ni u izboru, ni u primjeni osnovnih teorijsko-metodoloških postulata.¹⁰

komunikacijski aspekt, koji ga suštinski razlikuje od ankete (vidi S u p e k R., *op.cit.*, str. 89 i 176).

⁹ Vidi pogl. I. (Conceptual Contribution of Survey Analysis to General Sociology) u djelu L a z a r s f i e l d P., *Main Trends in Sociology*, London, Goerge Allen & Unwin, 1973. (kod nas prevedeno 1977).

¹⁰ Vidi opsežniju analizu autorice, u radu "Metodološki model istraživanja religijskog fenomena u Jugoslaviji", Zagreb, 1990.

E - NAČINI OBRADJE I INTERPRETACIJE EMPIRIJSKIH PODATAKA U ISTRAŽIVANJIMA

Istraživačka faza obrade empirijskih podataka često se u istraživanjima svodi na njihovu interpretaciju, premda su to suštinski dva različita procesa. Naime, obradom podataka samo utvrđujemo njihovu zakonitost, učestalost javljanja određenih obilježja, te dovodimo podatke u uzajamnu statističku vezu.¹¹ Faza interpretacije zahtijeva, pored kritičnosti istraživača, i njegovu diskriminativnu sposobnost tumačenja odnosa empirijskih rezultata s postavljenim hipotezama i, konačno, s teorijskim aspektima konkretnog istraživanja. U ovoj fazi dolazi, možda i u najvećoj mjeri, do izražaja inventivnost istraživača, te sposobnost njegova kreativnog i "elastičnog" mišljenja. Osim toga, "različita shvaćanja o samoj prirodi društvenih pojava, iako bitno ne utječu na izbor samih metoda istraživanja, utječu na način njihove upotrebe i na tumačenje dobivenih rezultata".¹²

S metodološkog aspekta značajno je da nam interpretativna faza služi i kao "nužno upozorenje da neki drugi utjecaji ostaju izvan konkretnog istraživanja".¹³ Zato, spoznavajući eventualna ograničenja našeg pristupa, izbjeci ćemo pogreške ukoliko istaknemo uvjete uz koje vrijede naše interpretacije.

5.1. KONSTRUIRANJE KLASIFIKACIJA I TIPOLOGIJA

Obrada podataka u empirijskim istraživanjima najčešće obuhvaća i njihovu klasifikaciju. Pod definicijom podrazumijevamo određenje sadržaja pojma, dok klasifikacija određuje obujam pojmova. Klasificirajući pojmove, otkrivamo ali i unosimo red među njima te utvrđujemo neke dublje osnove tog reda. Dakle, klasifikacija kao metodološki postupak ima složene zadatke - sistematizirati određena obilježja, otkrivati analitički njihova temeljna strukturalna svojstva (koja zapravo ta obilježja i povezuju) te ih sređivati u jednu smislenu cjelinu. Zatim, klasificirajući pojmove, određujemo im vrstu, ali ih kompariramo i s drugim sličnim ili srodnim pojmovima (pojavama, procesima i sl.). Takve konstrukcije su značajnije u znanstvenom smislu, ako smo uspjeli dijagnosticirati određena društvena proturječja.

Višedimenzionalne klasifikacije pretvaraju se u tipologije. Ovdje se radi pretežno o ukrštavanju više osnovnih ili elementarnih klasifikacija. Tako se stvaraju tzv. tipovi, koji združuju "nekoliko osobina složenih pojava".¹⁴

Svojevremeno je Max Weber konstruiranje tipologija smatrao suštinom sociologije razumijevanja. No tip nije ništa drugo, u metodološkom smislu, negoli "odraz" različitih kombinacija varijabli. Shodno tome, tipologizacija bi

¹¹ Ovdje mislimo na postupke kao što su: redigiranje rezultata, kodiranje odgovora na pitanja, tabeliranje rezultata, statističko ili matematičko proračunavanje prosjeka, koeficijenata korelacija i slično.

¹² S u p e k R., *Zanat sociologa - Strukturalna analiza*, Zagreb, Školska knjiga 1983, str. 21.

¹³ *Ibidem*, str. 28.

¹⁴ M i l i ć V., *Sociološki metod*, Beograd, Nolit, 1978, str. 607.

bila sređivanje različitih klasifikacija u jednu. Ono što treba posebno imati na umu, jest ono veberovsko shvaćanje po kojem je svaki društveni tip zapravo idealni tip i kao takav predstavlja umjetnu konstrukciju. Ali, taj tip u metodološkom smislu može poslužiti kao mjerni instrument, dok je u fazi interpretacije neobično važno ne zaboraviti da takve tipologije *a priori* ne počivaju na realnim pokazateljima, tj. na empirijskim podacima. Makar takve tipologije ili jednostavnije (preliminarne i parcijalne) klasifikacije bile konstruirane na temelju uvažavanja strogih logičkih principa, utvrđeni tipovi na taj način još uvijek nisu dobili sociološku interpretativnu "boju". Tako npr. većina tipologija u sociološkim istraživanjima konstruira se u formi skala, koje nerijetko predstavljaju kontinuum. Osim toga uglavnom su takve hipotetske tipologije¹⁵ konstruirane u teorijskim fazama rada na predmetima istraživanja, da bi se naknadno "verificirale" u konkretnom istraživanju, bez prilagođavanja klasifikacijskih elemenata realnom stanju. Zapravo dolazi do paradoksalnih situacija, u kojima se empirijski nalazi "prilagođavaju" takvim hipotetskim konstrukcijama. I dalje, čak se empirijski validirane klasifikacije međusobno ne kompariraju, dakle, niti usavršavaju, niti maksimalno razvijaju.

5.2. NAČINI TUMAČENJA EMPIRIJSKIH REZULTATA

Istraživačka faza tumačenja ili interpretacije empirijskih nalaza započinje utvrđivanjem procesa "na osnovu kojega je neki uzrok povezan s onim što smatramo njegovom posljedicom", tj. na osnovi utvrđivanja veza koje se javljaju između dvije varijable.¹⁶ U primarnim analizama empirijskih podataka, pogotovu onih dobijenih metodom ankete, kompariraju se skupine rezultata, dovodi ih se u međusobnu vezu i tako uspoređuje učestalost pojavljivanja različitih obilježja varijabli čije su vrijednosti mjerene. Moguće je razlikovati semantičku od empirijske interpretacije. U prvoj pronalazimo značenja teorijskih elemenata, u drugoj, pak apstraktne pojmove (kao dijelove neke teorije) dovodimo u vezu s određenim činjenicama (empirijskim objektima), te ih opisujemo na temelju specifičnih zapažanja.

Značajan metodološki momenat u ovoj fazi jest pojava novih hipoteza. Neki istraživači skloni su te nove hipoteze tretirati kao zaključke ili generalizirajuće stavove. To svakako predstavlja nedostatke, čije su posljedice dalekosežne. Uostalom kvantitativna obrada podataka uglavnom je parcijalne naravi, jer se odnosi na pojedine dimenzije izučavanog fenomena, tj. na neke njegove varijable, manifestacije, ponašanja i sl.¹⁷ Tako se npr. pretežno interpretiraju pojedinačni empirijski rezultati, uz pomoć kojih autor utvrđuje specifičnosti aktualnih stanja vezanih uz ispitivani fenomen. Mahom se opisuju vrijednosti mjerenih varijabli, te ih se ilustrira obilježjima socio-demografske i slične naravi. Mnogo je manje onih istraživanja u kojima se interpretiraju

¹⁵ Skloni smo ih nazvati klasifikacijama tipova.

¹⁶ S u p e k R., *op.cit.* (bilj.ad.3), str. 410.

¹⁷ Nije rijetkost da istraživač u svom izvještaju prezentira dio ili većinu empirijskih podataka tako da ih jednostavno smjesti u niz tabela i prepusti "na volju" čitatelju i njegovoj mašti u zaključivanju.

eventualne promjene, te se utvrđuje specifičnost tih promjena, društvene ili kolektivne naravi, a koje su utjecale na događanja u vezi s ispitivanim fenomenom. Takve analize zahtijevale bi komparacije s već postignutim dosezima u istraživanjima, kao i operativnije "baratanje" postojećim verificiranim hipotezama u sociologiji.

Isljučiva deskriptivnost kao takva, ne može voditi jačoj vezanosti teorijskog s empirijskim u (bilo kojem) sociološkom istraživanju. Ali, ona ispitivanja čiji je hipotetski okvir bio razrađeniji, dakle, u kojima su elaborirane opće i niz radnih hipoteza, vjerojatno će postići neusporedivo složenije procese interpretacije, pa će i obrada empirijskih podataka biti dosljednije "konzumirana". Svakako, i u tom aspektu dolazi do izražaja naše polazno uvjerenje o nužnost uske veze između teorije i procesa empirijske operacionalizacije.¹⁸

5.3. IZVODENJE SEKUNDARNIH ANALIZA

Izvođenja tzv. sekundarnih analiza u fazama interpretacije empirijskih rezultata nisu učestalija pojava u našim sociološkim istraživanjima. Riječ je o korištenju metoda multivarijantne analize, kao npr.: faktorske, kanonične i diskriminacijske analize, koje *de facto* možemo smatrati novim istraživačkim tehnikama u sociologiji.

Naime, multivarijantna analiza pretpostavlja (u svom najjedno-stavnijem obliku) uvođenje treće varijable (pored zavisne i nezavisne), a s ciljem logičnijeg objašnjavanja postojećih veza. Ta analiza zapravo je određeni logički postupak, čiji je cilj otkriti realne uzročno-posljedične veze među promatranim fenomenima, da bismo adekvatnije verificirali (vlastite) postavljene hipoteze u istraživanju.¹⁹

U ovom teorijsko-metodološkom području, u sociologiji se javljaju sporovi oko odnosa kvantitativne i kvalitativne metodologije. No činjenica je da se i ova posljednja koristi kvantifikacijom.

F - PROCESI GENERALIZACIJE: NAČINI DEFINIRANJA ZAKLJUČAKA

¹⁸ Interesantno je naglasiti da se netom ilustrirane faze u istraživanjima često prolongiraju na duži niz godina. Tako nisu nezapažene situacije u kojima se nalazi empirijskih istraživanja (u formi konzistentnih studija ili monografija) pojavljuju u javnosti čak nakon jedne i više godina od trenutka realiziranja istraživanja na terenu. No, to svakako ponešto govori i o društvenim odnosima prema istraživanju uopće.

¹⁹ P. Lazarsfeld ovu vrstu analize svodi, osim navedenoga i na utvrđivanje funkcionalnih veza.

Vidi o multivarijantnim tehnikama u: Blalock H.M., *op.cit.*, str. 383 - 391, te u Maček M., *Logika funkcionalne analize*, Fakulteta za sociologiju, političke vede in novinarstvo, Ljubljana, 1976.

Vjerojatno je da se niz problema u razvoju sociologije može vezivati uz one znanstvene procese koji se temelje na generalizacijama. Naime, većina znanstvenih sudova trebala bi se temeljiti na činjenicama a ne na subjektivnim željama ili procjenama istraživača. Osim toga, činjenične sudove je moguće generalizirati. Doduše, takvi stavovi bili su čest predmet sporenja među sociolozima, budući da ih se pripisivalo pozitivistički orijentiranim autorima. Mišljenja smo da bi (u kontekstu ostvarivanja istraživačkih ciljeva) generaliziranje bilo faza u kojoj se postavljeni zadaci realiziraju. Tako bi se proces definiranja generalnih ili općih zaključaka u nekom istraživanju morao temeljiti na deskripcijama pojedinačnih empirijskih činjenica ili pojava, a s ciljem objašnjavanja veza među njima. Nužno je, osim toga, u empirijskom istraživanju eksplicitno utvrditi postoji li povezanost između postavljenih ciljeva i hipoteza s načinom na koji su se ti ciljevi realizirali, odnosno hipoteze potvrđivale. Nezaobilazno je u tom kontekstu izvoditi detaljnije, konzistentnije i iscrpnije sekundarne analize, koje bi bile u funkciji potvrđivanja ili odbacivanja radnih hipoteza.

Sociološka literatura obiluje takvim generalizacijama koje su zapravo empirijske naravi i sadržaja. Njima se uglavnom sumiraju promatrane pravilnosti odnosa između dviju ili više varijabli, a u načelu ne asimiliraju se u (nove) sociološke teorije. U tim slučajevima empirijsko istraživanje i njegovi nalazi ne usmjeravaju se prema teorijskim razinama, niti se pretpostavlja utjecaj (takvih) promatranih pravilnosti na cjelinu međusobno povezanih sudova teorijske naravi.

U ovim fazama bilo bi nužno također, dovoditi vlastite generalne zaključke u vezu s rezultatima istraživanja drugih autora u određenom znanstvenom području. Ovdje bi prevladavali komparativni metodski logički postupci, različite vrste. Njihova uloga bila bi prvenstveno spoznajna, s obzirom na realizaciju istraživačkih ciljeva, kao i s obzirom na domete ukupnog empirijskog istraživanja. Na žalost, većinu ovih procesa u sociološkom smislu nije moguće normirati, što je možda i dobro, jer su veći izgledi za otkrivanje novog i nespoznatog. Ako uvažimo navedeno, moguće bi bilo izbjeći situacije u kojima se empirijske neočekivanosti, u nemogućnosti pronalazjenja teorijskih "izlaza", proglašavaju devijantnim ili atipičnim primjerima i sl.

Značajne faze u procesima generaliziranja empirijskih rezultata u zaključke, jesu one na kojima se temelje sve razine znanstvenog spoznavanja u sociologiji. To su: 1. znanstveno opisivanje ili deskripcija, 2. znanstveno objašnjenje ili ekspanacija te 3. znanstveno predviđanje ili prognoza.

1. Sociološkom deskripcijom empirijske činjenice ilustriramo simboličkim jezikom znanosti. Tako istraživač dobiva opći uvid u ono što opisuje. Prema mišljenju niza autora procesi u ovoj fazi moraju biti objektivni, potpuni, cjeloviti, unaprijed pripremljeni, precizni ili jednom riječju - sistematični. Opisi se u istraživanjima svode na utvrđivanje empirijskih modela, tipova, profila itd. Izvode se, u načelu, na osnovi utvrđenih elemenata klasifikacija ili ljestvica stavova ili na osnovi izjava ispitanika o nekim pitanjima, ili se konstruiraju na temelju dominantnih obilježja (u prosječnom smislu), pa su kao takvi proizvod konkretnih empirijskih generalizacija.

U većem broju istraživanja kod nas dominiraju pretežno takve deskripcije koje se temelje na empirijskim opisima raznih vrsta tipova

ponašanja, mišljenja, odnosa i sl. Takvi opisi baziraju se uglavnom na modalnim, tipičnim i dominantnim obilježjima, dok su rjeđi oni opisi koji se temelje na mjerenim vrijednostima indikatora.

2. Procese objašnjenja u znanosti niz autora razlikuje od procesa tumačenja ili interpretacije (P.Lazarsfield). Zapravo, eksplanacija se svodi na otkrivanje neophodnih i dovoljnih uvjeta za iskazivanje pojave koja se istražuje. Neophodni uvjeti bili bi oni bez kojih se ta pojava ne može uopće manifestirati, a dovoljni su oni koji se javljaju istovremeno ili prije pojave koju istražujemo. Zakoni i teorije, osnovna su sredstva znanstvenog objašnjenja u sociologiji. Stoga kvantitativno opisivanje, premda predstavlja bitan preduvjet, ne može se u cijelosti svoditi na objašnjavanje društvenih fenomena, a pogotovo ne na ona objašnjenja koja tretiramo kao generalna.

3. Najzanimljiviji aspekt završnih faza istraživačkog procesa predstavljaju momenti znanstvenog predviđanja. Ovdje smo u situaciji postavljati tzv. alternativne hipoteze o trenutno neotkrivenim i nepoznatim pojavama, njihovim svojstvima ili vezama s drugim pojavama, kao i hipoteze o budućim stanjima i razvoju poznatih pojava. Tu se, u najvećoj mogućoj mjeri, otkriva stupanj povezanosti empirijskoga s teorijskim "korpusom" u istraživanju. Doduše, ovdje se naši sociolozi iskazuju neodređenima. Naime, rijetke su sociološke prognoze, jer većina smatra kako se društveni događaji ne mogu precizno predviđati, budući da je nemoguće točno izmjeriti njihove uvjete. Ali, takva "opravdavanja" apstrahiraju tezu prema kojoj predviđanje društvenog ponašanja zapravo obogaćuje sociologiju i omogućuje joj dignitet znanosti.

III - ZAKLJUČAK

Nastojali smo doprinijeti svestranijoj komunikaciji između teorijskoga i empirijskoga u budućim istraživanjima društvenih fenomena, s težnjom da "istraživački mentalitet" (P.G.Swanhorn) ne bude isključivo orijentiran na instrumentarij, njegovo kreiranje ili na slične, pretežno tehničke procedure, već da empirijska istraživanja budu maksimalno teorijski fundirana, kao i obratno. Jer, izgleda da u sociološkoj znanstvenoj produkciji u našim društvenim uvjetima intenzivnije ne narasta broj specijalnih (posebnih) egzaktnih proučavanja metodologijskih aspekata. A dok takvi pokazatelji ne budu evidentni, metodologija će se i dalje, na žalost, tretirati kao puko rješavanje tehničkih problema (empirijskih i drugih) istraživanja. Zatim, razvoj sociologije u našim prostorima kao da iskazuje diskontinuirane razvojne procese. Jer, u tom razvoju bilo je više prekida i smetnji (objektivnih ili subjektivnih) negoli konstruktivnijih sinteza znanstvenih spoznaja ili sinteza rezultata višegodišnjih empirijskih istraživanja.

U razvojnom smislu smatramo konstruktivnim one sociološke napore kojima je cilj bio sjediniti dostignuća empirijskih istraživanja s teorijskim objašnjenjima (teorijama) koja se odnose na društvenu strukturu, procese, odnose i sl. Logičnim se onda nameće i zaključak po kojem bi se u svakom pojedinačnom empirijskom znanstvenom istraživanju morao zauzeti maksimalno aktivan odnos prema postojećim teorijskim dostignućima, kao i obratno. Teorijski pristup, znanstveno utemeljen, morao bi uvažavati dalekosežnost i

implikacije na društvenu stvarnost o kojima svjedoče empirijski istraživački nalazi. Jasno je da bi takvi stupnjevi tolerantnosti, uvažavanja i otvorenosti onda nužno prožimali i sve faze teorijskog rada, kako u kabinetskom, tako i u terenskom smislu. Jer, teorijski rad ne smatramo isključivim "vlasništvom" teorijskog pristupa, ni tzv. sociologa-teoretičara. Ili, kako je V.Allen 70-tih godina duhovito primijetio, upravo je "poricanje empirista da upotrebljavaju teoriju samo po sebi teorijsko stanovište".²⁰ Ili, kako je T.H.Marshall daleke 1946. godine opisao tzv. općeg sociologa ili sociologa-teoretičara, koji "postaje rob svojih pojmova - na putu ka zvijezdama - i, s druge strane, strastvenog sociologa-empiričara koji - više težeći čvrstom tlu pod nogama - može da postane rob svojih metoda".²¹

Konačno, mišljenja smo da je, bez obzira na vrstu ili sadržaj predmeta istraživanja, nužno da sociolog poštuje na jedinstven način sve razine znanstveno-istraživačke aktivnosti: od one najopćenitije razine znanstvenog mišljenja (kao početne), preko posebnih razina socioloških teorijskih orijentacija, do pojedinačnih razina, kao što su na primjer empirijsko-istraživački postupci i aktivnosti koji se odnose na konkretnu razradu i primjenu određenih metoda za prikupljanje, obradu i analizu iskustvenih podataka.

Naime, ako je jedan od profesionalnih zadataka sociologa popularizirati vlastiti istraživački rad, te na taj način utjecati i na promjenu društvene zbilje, onda se to ponajbolje može realizirati samim empirijskim istraživanjima. Uz pomoć njih, zapravo, moguće je od univerzalističkog principa prelaziti na konkretne. Sve to, u krajnjoj liniji, implicira angažiranost u društvu, možda i određeni neelitizam, što u današnjim društvenim uvjetima ne bi smjelo biti zanemarivano.

Konačno, smatramo instruktivnim i aktualnim opomene dvojice autora (V.C.Good, D.E.Seates), premda izrečene dalekih 60-ih: "... istraživanje predstavlja otvorena vrata prema novoj budućnosti, ono je izvor vjere da čovjek može napredovati, ono je poziv da se iz društva ukloni opasnost stagnacije i truljenja. Dokle god postoji čvrst istraživački programi ne može biti propadanja zapadne civilizacije, jer istraživanje neprekidno daje impulse (ponekad proizvodi i krize) koji vuku čovjeka naprijed."²²

²⁰ Allen V.L., Dogma empirizma u proučavanju organizacija, *Sociologija*, 11, 1969, 4, str.587.

²¹ Prema: Bulmer M., Teorija i metod u novijoj britanskoj sociologiji: da li slabi empirijski trend, *Sociologija*, 31, 1989, 2-3, str. 407.

Medu raspravama sa sličnom tematikom, novijeg datuma su one objavljene u zborniku R.Burgessa pod naslovom "Key Variables in Social Investigation" (1986), a u kojima se veoma jasno ukazuje na vezu između teorije (u kojoj su pojmovni korijeni) i socioloških istraživanja. Premda, još uvijek izgleda da su aktualna ona dva poznata teksta R.Mertona iz 1957. godine: "The Bearing of Sociological Theory on Empirical Research" i "The Bearing of Empirical Research on Sociological Theory" (vidi: Merton R.K., *Social Theory and Social Structure*, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1957, str. 85-117.

²² Good V.C., Seates E.D., *Metode istraživanja u pedagogiji, psihologiji i sociologiji*, Rijeka, Otokar Keršovani, 1967, str. 24.

Literatura:

- ALLEN, V.L. (1969): Dogma empirizma u proučavanju organizacija, *Sociologija*, 11, 4, 587-604.
- BLALOCK, M.H. (1960): *Social Statistics*, London-Ljubljana, McGraw Hill-Mladinska knjiga.
- BLALOCK, M.H; BLALOCK, B.A. (1971): *Methodology in Social Research*, London-Ljubljana, McGrawHill-Mladinska knjiga.
- BULMER, M. (1989): Teorija i metod u novijoj britanskoj sociologiji: da li slabi empirijski trend, *Sociologija*, 31, 2-3, 407-430.
- ČULIG, B. (1986): Upotreba stolastičke analize u istraživanju društvenih pojava, u: *Suvremeno društvo i sociologija*, Zagreb, Globus, 259-302.
- DE SANDRE, P. (1967): *Sociologia della religiosita - introduzione al metodo e alle tecniche della ricerca*, Roma, An. Veritas Ed.
- FERLIGOI, A. (1987): Nove smeri razvoja kvantitativne metodologije v sociologiji, u: *Blejsko metodološko srečanje 87-Zbornik referatov V strokovnega sestanka Sekcije za metodologijo in statistiko JZS, Metodološki zvezki*, št. 1, Ljubljana.
- FRANKO, A. (1979): Odprti in skupinski intervju v sociologiji, *Anthropos*, 1-2, 96-104.
- GILLI, G.A. (1974): *Kako se istražuje - vodič u društvenim istraživanjima*, Zagreb, Školska knjiga.
- GOOD, V.C., SCATES, E.D. (1967): *Metode istraživanja u pedagogiji, psihologiji i sociologiji*, Rijeka, O.Keršovani.
- GRANAI, G. (1946-1966): Tehnike sociološkog istraživanja, u : *Sociologija*, red. G.Gurvitch, Zagreb, Naprijed, Sv. I, 148-164.
- JILEK, M. (1986): Empirijsko istraživanje bez pozitivizma, u: *Suvremeno društvo i sociologija*, Zagreb, Globus, 285-294.
- JUKIĆ, J.(1975): Metode u znanosti o religijama, *Crkva u svijetu*, 10, 2, 117-125.
- KUVAČIĆ, I. (1973): O prednostima i nedostacima kvalitativnog pristupa u sociologiji, *Revija za sociologiju*, 3, 3-4,72-88.
- LAZARFIELD, F.P. (1977): Pojmovni doprinos anketne analize opštoj sociologiji, *Sociološki pregled*, 11, 2-3, 177-207.
- LE BRAS,G. (1946-1966): Problemi sociologije religija, u: *Sociologija*, red. G.Gurvitch, Zagreb, Naprijed, sv. II, 90-114.
- MAČEK, M. (1976): *Logika funkcionalne analize*, Ljubljana, Fakulteta za sociologiju, političke vede in novinarstvo.
- MERTON, R.K. (1957): *Social Theory and Social Structure*, The Free Press of Glencoe.
- MILIĆ, V. (1978): *Sociološki metod*, Beograd, Nolit.
- MILINAR, Z. (1987): Društvene promene i kvantitativna metodologija u sociološkom istraživanju, *Blejsko metodološko srečanje 87- Zbornik referatov V strokovnega sestanka Sekcije za metodologijo in statistiko JZS, Metodološki zvezki*, št.1, Ljubljana.
- MOSER, C.A. (1962): *Metodi anketiranja u istraživanju društvenih pojava*, Beograd, Kultura.
- RAŠIĆ, N. (1987): Znanje i broj, *Revija za sociologiju*, 17, 1-2, 11-20.
- SEKULIĆ, D. (1979): Nekoliko teza o "teorijskoj" i "empirijskoj" sociologiji, *Revija za sociologiju*, 11, 1-2, 48-56.
- SELLTIZ, C. i dr. (1963): *Research Methods in Social Relations*, Holt, Rinehart and Winston.
- SUPEK, R. (1981): *Ispitivanje javnog mnijenja*, Zagreb, SNL.
- SUPEK, R. (1986): Sociolog kao istraživač i kao odgajatelj, u: *Suvremeno društvo i sociologija*, Zagreb, Globus, 21-27.
- SUPEK, R. (1983): *Zanat sociologa - strukturalna analiza*, Zagreb, Školska knjiga.

VUJEVIĆ, M. (1989): Sociologija obrazovanja - Teorijsko - metodološki pristup, *Revija za sociologiju*, 20, 1-2, 71-86.

VUJEVIĆ, M. (1983) : *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*, Zagreb, Informator.

*Anči Leburić: METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE SOCIOLOGICAL
EMPIRICAL INVESTIGATIONS OF SOCIAL PHENOMENA (II, part)*

S u m m a r y

An attempt is made in the article to put forth kind of "Theoretical model" for classificatory elements which, in reality, represent a systematization of a series of methodological aspects, investigation procedures and activities in general, but especially for those used by the sociologist in empirical inquires into social phenomena.

The author's basic assumption is the belief that if one is not acquainted with the richness of the empirical world, no kinds of theory, nor the very science itself, could be developed.

The conclusory remarks make an effort to outline some of the acute problems in sociological methodology. On the basis the analysis, it is possible to speak of the current stagnant state of affairs prevailing in empirical investigations within the fields of sociological studies.